

М. М. Бердар,
к. е. н., доцент, доцент кафедри підприємництва,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

ОЦІНКА ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

М. Berdar,
Ph.D., Associate Professor of Entrepreneurship Taras Shevchenko National University Kyiv, Ukraine

ESTIMATION OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE FOOD INDUSTRY ENTERPRISES OF UKRAINE

У статті проведено дослідження рівня інноваційної активності підприємств харчової промисловості України. Встановлено, що її рівень є недостатнім для ефективної модернізації та забезпечення розвитку галузі на основі інноваційної моделі. Обґрунтовано, що в умовах посилення ринкової конкуренції значна кількість виробників продовольства не витримує зовнішнього тиску, а інноваційна спрямованість розвитку виступає ключовою вимогою і необхідною гарантією збереження їх конкурентних позицій в сучасному світі.

The article analyzes the level of innovation activity of food industry enterprises in Ukraine. It is established that its level is insufficient for efficient modernization and development of the industry based on the innovation model. It is substantiated that in the conditions of increasing market competition, a significant number of food producers do not withstand external pressure, and the innovative direction of development is a key requirement and a necessary guarantee of maintaining their competitive position in the modern world.

Ключові слова: харчова промисловість, інновація, інноваційна діяльність, технологічна інновація, продуктова інновація, інноваційна продукція.

Key words: food industry, innovation, innovation, technological innovation, product innovation, product innovation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Вимогою сучасного світогосподарського поступу є орієнтація виробників та національних економік на модель інноваційного розвитку, котра здатна сформувати їх конкурентні переваги та забезпечити піднесення на якісно новій прогресивній основі. За рівнем інноваційності (визначається як міра впливу доробків науки та їх практичного впливу на економічне зростання) економіка України (10—12%) сьогодні суттєво відстає від нормативних значень (початкова межа інноваційної моделі розвитку економіки визначається на рівні 40%) [2], що формалізовано підтверджується і міжнародними рейтингами: у 2016 р. Україна за Глобальним інноваційним індексом посіла 56 місце серед 141 країни, опинившись між Монголією та Байхрейном [2].

Зважаючи на роль та місце харчової промисловості (ХП) у формуванні як економічних, так і соціальних параметрів національної господарської системи, вимоги щодо активізації процесів її модернізації виступають не додатковою перевагою, а об'єктивною вимогою її подальшого ефективного функціонування в умовах глобалізованого суспільства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Теоретико-методологічні основи дослідження інноваційної діяльності закладено в роботах таких науковців, як І. Ансофф, Л. Гітман, П. Друкер, Б. Карлоф, Б. Мадден, Р. Каплан, Ф. Котлер, Ж. Ламбен, М. Портер, А. Стрікланд, А. Томпсон, М. Хаммер, П. Хейн, Р. Х'юберт, Й. Шумпетер та ін. Питанням інноваційної активності підприємств ХП України присвячені роботи М. Бутка, А. Гальчинського, В. Геєця, Л. Дейнеко, П. Купчак, А. Мамочки, О. Мірошніченка, М. Сичевського, А. Сухорукова, Л. Чернюк, Е. Шелудько та ін., однак мінливість умов функціонування національних виробників продовольства вимагає постійного моніторингу стану їх інноваційного розвитку.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження поточного стану інноваційної активності підприємств харчової промисловості України, оцінка її загального рівня та відповідності сучасним вимогам.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Динаміка показників інноваційної активності підприємств ХП (рис. 1) вказують, що до 2012 р. існува-

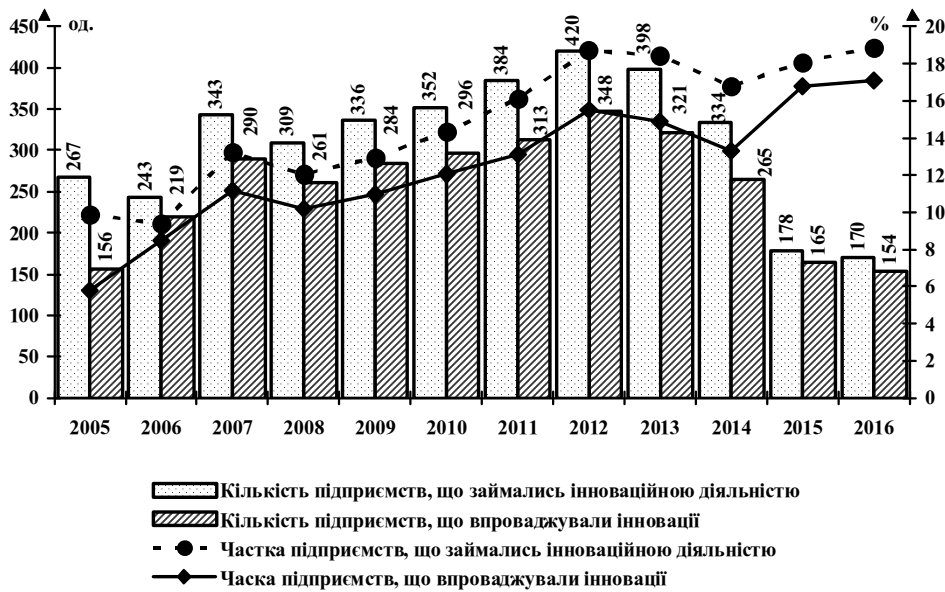

Рис. 1. Динаміка характеристик інноваційної активності підприємств харчової промисловості України у 2005—2016 рр.

Джерело: [7; 8].

ла усталена тенденція до збільшення абсолютної кількості підприємств, котрі займались інноваційною діяльністю (зі 267 у 2005 р. до 420 у 2012 р.) та впроваджували інновації (зі 156 у 2005 р. до 348 у 2012 р.), однак останні чотири роки сформували протилежну тенденцію — стрімкого скорочення інноваційноактивних виробників: за 2013—2016 рр. кількість таких суб'єктів у ХП зменшилася відповідно на 59,2% та 55,7% не досягнувши навіть показників 2005 р.

На фоні абсолютного скорочення інноваційних виробників продуктів харчування показники їх питомої ваги у загальній кількості підприємств продовжували ввесь досліджуваний період усталено зростати: частка підприємств, котрі займались інноваційною діяльністю — з 9,87% у 2005 р. до 18,87% у 2016 р., частка підприємств, котрі впроваджували інновації — з 5,77% у 2005 р. до 17,09% у 2016 р., однак залишаючись значно меншими від характеристик країн Європейського Союзу (46,1%) [5].

Такі тенденції вказують, що в умовах посилення ринкової конкуренції значна кількість виробників не витримує зовнішнього тиску, а інноваційна спрямованість розвитку виступає ключовою вимогою і необхідною гарантією збереження їх конкурентних позицій в сучасних модернізаційних умовах.

Аналіз частки підприємств, що впроваджували інновації виявив, що підприємства ХП у 2016 р. (17,09%) незначно (на 2,8%) випереджають середній по промисловості рівень (16,63%), однак суттєво відстають (на 9,7%) від показників переробної промисловості (18,92%). Варто також відзначити, що рівень інноваційної активності підприємств ХП України не відповідає світовим вимогам, адже у країнах Європейського Союзу частка інноваційних підприємств становить близько 53% [8]: серед країн ЄС мінімальні показники інноваційної активності підприємств ХП мають Португалія (26%) та Греція (29%). Країни-лідери інноваційної

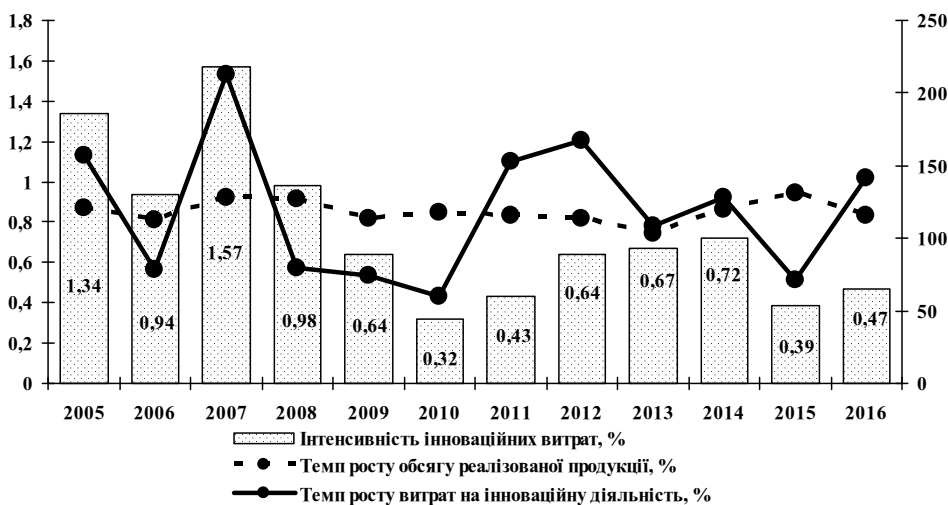

Рис. 2. Динаміка інтенсивності інноваційних витрат ХП України

Джерело: [7; 8].

активності у цій галузі мають набагато вищі показники: Нідерланди — 62%, Австрія — 67%, Німеччина — 69%, Данія — 71%, Ірландія — 74% [4]. Така ситуація характеризує виробників продовольства як один із найконсервативніших видів промислової діяльності України, модернізаційний стан котрого не відповідає сучасним вимогам і викликам, адже мінімальний рівень інноваційної активності, що вимагає ефективний розвиток ХП України становить 40—45% [3].

Попередню тезу підтверджує і динаміка витрат на інноваційну діяльність: за 2016 р. у ХП приріст інвестиційних витрат становив 41,95%, що нижче середньопромислового рівня (68,16%), та порівняно з промисловими лідерами (добувна промисловість +387,17%, виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення +360,94%, водопостачання та каналізація, поводження з відходами +586,84%). У підсумку за рік ХП зменшила свою частку у загальних промислових інноваційних витратах з 11,15% до 9,41% при частці у обсязі реалізованої промислової продукції 21,6%.

Такі диспропорції обсягів виробництва продукції та інноваційних витрат призводять до погіршення характеристик інтенсивності інноваційних витрат (рис. 2): частка витрат на інновації у загальній вартості реалізованої продукції за останнє десятиріччя коливається на рівні 1% (найвищий рівень 1,57% у 2007 р., найнижчі — 0,32 у 2010 р. та 0,39 у 2015 р.), що значно відстає від показників розвинених країн: Німеччина — 3,2%, Південна Корея — 4,5%, Канада — 5,8%, Швеція — 6,7%, Естонія — 3,6%, Данія — 3,2%, ЄС — 2,3% [4; 10]. Представники НАН України стверджують, що "за таких обсягів фінансування інноваційної діяльності практично неможливе розширене інноваційно-технологічне відтворення промислового виробництва та здійснення реструктуризації економіки на основі впровадження науково-технічних досягнень".

Обсяги інноваційних витрат ХП не мають усталеної тенденції, а характеризуються варіативною динамікою (рис. 2), тобто виявляються чутливими до загальноекономічних умов функціонування підприємств ХП та вказують на недостатність загального рівня фінансування як ключової тенденції їх інноваційного забезпечення.

Дослідження структури інноваційних витрат за джерелами формування виявило, що ключовим джерелом фінансування інноваційного розвитку ХП тривалий час залишаються власні кошти на долю котрих приходиться понад 80%.

Зважаючи на волатильність характеристик прибутковості діяльності виробників продовольства та загалом низький рівень рентабельності їхньої діяльності можливості такого джерела фінансування виявляються недостатніми, що гальмує модернізацію виробничого потенціалу ХП. Брак власних ресурсів, відсутність зацікавленості інвесторів та державної підтримки інноваційної моделі підприємств ХП, змушує виробників до залучення кредитних ресурсів: частка кредитів зросла з 12,47% у 2010 р. до 17,15% у 2016 р., при одночасному зменшенні показника по промисловості загалом з 7,78% до 2,7%.

"Залучення кредитних коштів дозволяє підприємствам ХП розширювати інноваційно-технологічний базис виробництва, проте наразі взаємодія між фінансо-

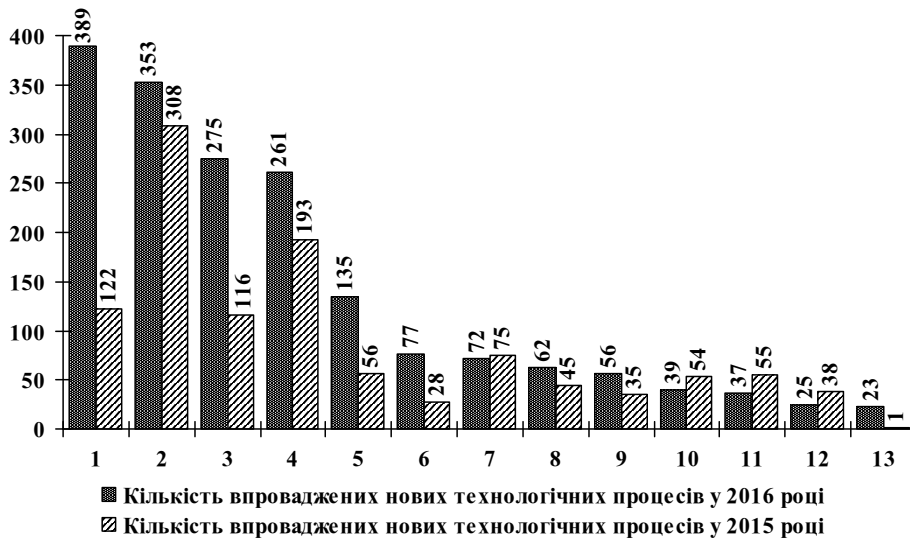
вим та реальним секторами економіки гальмується внаслідок поглиблення нерівності у відносинах секторів і посилення домінування першого над другим. Висока вартість кредитних ресурсів, які є другим за значенням джерелом фінансування, ускладнює їх залучення до фінансування інноваційних проектів, особливо для низькорентабельних підприємств ХП, які потребують технологічної модернізації, неспроможні залучати довгострокові кредити на здійснення інновацій" [19].

Аналіз інноваційних витрат за напрямками впровадження виявив, що впродовж останніх років вагомих структурних зрушень не відбулося: домінує спрямування підприємствами ХП коштів на технічне переоснащення виробництва (на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення спрямовано у 2010 р. 83,62%, у 2016 р. — 90,46%), що пояснюється високим рівнем спрацювання основних засобів галузі, однак оцінюється експертами як неефективна структура інноваційних витрат.

Наявність диспропорцій у структурі інноваційних витрат підкреслюють і низька питома вага витрат на придбання нових технологій та проведення НДР: на внутрішні та зовнішні науково-дослідні розробки підприємства ХП спрямовували лише 0,56%, що порівняно із 2010 р. менше у три рази (1,37%). Водночас підприємства провідних європейських країн значно більше орієнтовані на підвищення рівня новизни інновацій, інвестуючи значні фінансові ресурси у науково-технічні розробки: частка витрат на НДР у Швеції становить 63,2%, Нідерландах — 62,5%, Люксембурзі — 53,8%, Бельгії — 42%, Туреччині — 28,9%, Польщі — 8,3%, Румунії — 13,4%, Чехії — 23,2%, Росії — 15% від загального обсягу витрат на інновації [10].

Аналізуючи пропорцію розподілу коштів між НДР та вкладаннями в нове обладнання європейські країни також принципово відрізняються від національних виробників продовольства. Так, для ряду країн витрати на дослідження перевищують витрати на оновлення основних засобів (Бельгія, Ісландія, Люксембург), для решти — пропорція їх розподілу (Болгарія — 1:19, Естонія — 1:8, Польща та Словаччина — 1:7 [10]) виявляється прогресивнішою ніж для вітчизняної ХП: у 2010 р. 1:61, у 2016 р. 1:161. Отже, національні виробники продовольства не використовують у повній мірі потенціал інноваційного розвитку, що сповільнює процеси їх модернізації та спричиняє консервацію традиційних, низькотехнологічних виробництв з низькою доданою вартістю.

Реальну картину про рівень інноваційної активності підприємств ХП дає кількість, структура і динаміка впроваджених інновацій. Згідно з загальноприйнятою класифікацією Керівництва Осло [11] виділяють чотири типи інновацій: продуктова (англ. product innovation), процесова (англ. process innovation), маркетингова (англ. marketing innovation), організаційна (англ. organizational innovation) [11]. Згідно з вітчизняною системою збору, обробки та узагальнення статистичної інформації, інновації прийнято ділити на технологічні та нетехнологічні: технологічні інновації — це діяльність підприємства (організації), пов'язана із розробкою та впровадженням як технологічно нових, так і значно технологічно удосконалених продуктів (продуктові інновації) і процесів (процесові інновації). До нетехнологіч-

1 — металургійне виробництво, крім виробництва машин і устаткування; 2 — виробництво машин і устаткування; 3 — харчова промисловість; 4 — виробництво автотранспортних засобів; 5 — виробництво гумових і пластмасових виробів; 6 — виготовлення виробів з деревини; 7 — виробництво меблів, іншої продукції, ремонт і монтаж машин і устаткування; 8 — текстильне виробництво; 9 — виробництво хімічних речовин та продукції; 10 — виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції; 11 — виробництво фармацевтичних продуктів; 12 — виробництво електричного устаткування; 13 — виробництво коксу та продуктів нафтопереробки.

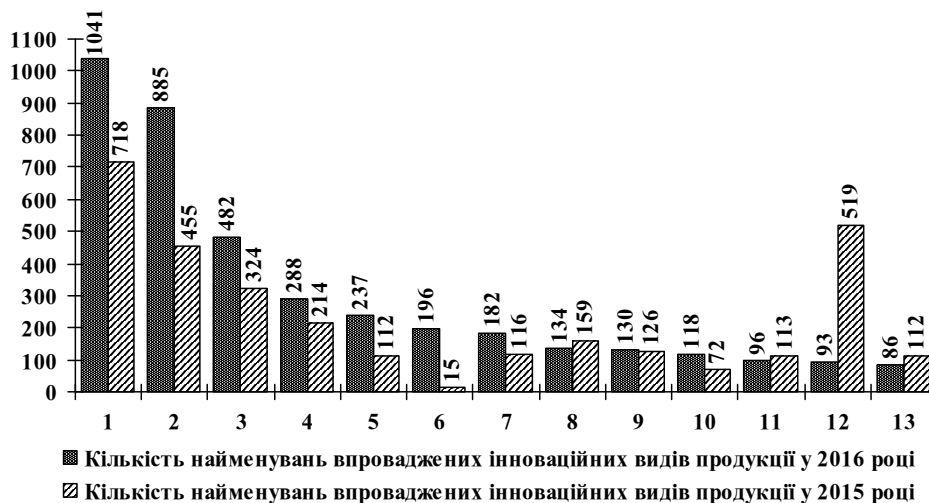
Рис. 3. Місце харчової промисловості України за кількістю впроваджених процесових інновацій серед галузей переробної промисловості

Джерело: [8, с. 105].

них відносяться маркетингові та організаційні інновації [7].

Аналіз статистичних даних щодо кількості і динаміки вказаних інновацій, здійснених підприємствами ХП, свідчить, що протягом останніх десяти років їхня структура залишається досить стабільною: домінуючими були продуктові інновації (їх здійснювали понад 50% підприємств), другу позицію займали процесові (понад

40%), маркетингові та організаційні були найменш поширеними (близько 15 і 10% підприємств відповідно) [7]. Подібна ситуація свідчить про суттєве відставання вітчизняних виробників харчових продуктів, що знаходяться ще на першій сходинці модернізаційної піраміди, нерозвиненість і ненасиченість відповідного ринку, зважаючи на специфіку пропонованого товару. На відміну від українських, європейські підприємства ХП

1 — виробництво машин і устаткування; 2 — харчова промисловість; 3 — металургійне виробництво, крім виробництва машин і устаткування; 4 — виробництво автотранспортних засобів; 5 — виробництво гумових і пластмасових виробів; 6 — виробництво коксу та продуктів нафтопереробки; 7 — виробництво фармацевтичних продуктів; 8 — виробництво меблів, іншої продукції, ремонт і монтаж машин і устаткування; 9 — виробництво хімічних речовин та продукції; 10 — текстильне виробництво; 11 — виробництво електричного устаткування; 12 — виготовлення виробів з деревини; 13 — виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції.

Рис. 4. Місце харчової промисловості України за кількістю впроваджених продуктових інновацій серед галузей переробної промисловості

Джерело: [8, с. 107].

Рис. 5. Динаміка процесних інновацій у ХП України

Джерело: [7; 8].

віддають перевагу саме маркетинговим інноваціям — їх здійснюють майже 65% виробників, намагаючись більш повно задовольнити вимоги вибагливого європейського споживача [9]. Перенесення акцентів із внутрішнього середовища підприємства на зовнішнє свідчить про досить успішні інноваційні зусилля, реалізовані ним у попередні періоди. В Європі етап технічної, технологічної, продуктової модернізації пройдено, розвиток підприємств забезпечується переважно завдяки завоюванню міцних конкурентних позицій на ринку і досягається це завдяки саме маркетинговим інноваціям. Україна в цьому плані ще на старті. Саме тому перевага віддається продуктовим інноваціям, як таким, що дають найшвидший результат і шанс просунутися далі на шляху повної модернізації та створення сучасного конкурентоспроможного виробництва.

Резюмуючи аналітичні дані, можемо зазначити, що провідними для вітчизняної промисловості наразі є тех-

нологічні інновації (процесові та продуктові), тому слід приділити їм належну увагу, особливо, зважаючи на те, що у розвинених країнах до 90% приросту валового продукту забезпечується за рахунок упровадження нових технологій [6].

Порівнюючи позиції ХП України з іншими галузями переробної промисловості за кількістю впроваджених нових технологічних процесів, можна бачити, що у 2016 р. вона мала третю позицію, суттєво покращивши даний показник порівняно із попереднім роком — він зріс із 116 до 275, тобто майже у 2,4 рази (рис. 3).

Що стосується промисловості в цілому, то частка виробників харчових продуктів у загальній структурі дещо знизилася в 2016 р. порівняно із 2015 р. — з 9,53% до 7,88%, незважаючи на зростання абсолютного значення показника. Це пояснюється різким збільшенням кількості впроваджених нових технологічних процесів у добувній промисловості — з 6 у 2015 р. до 1541 у 2016 р.

Рис. 6. Динаміка продуктових інновацій у ХП України

Джерело: [7; 8].

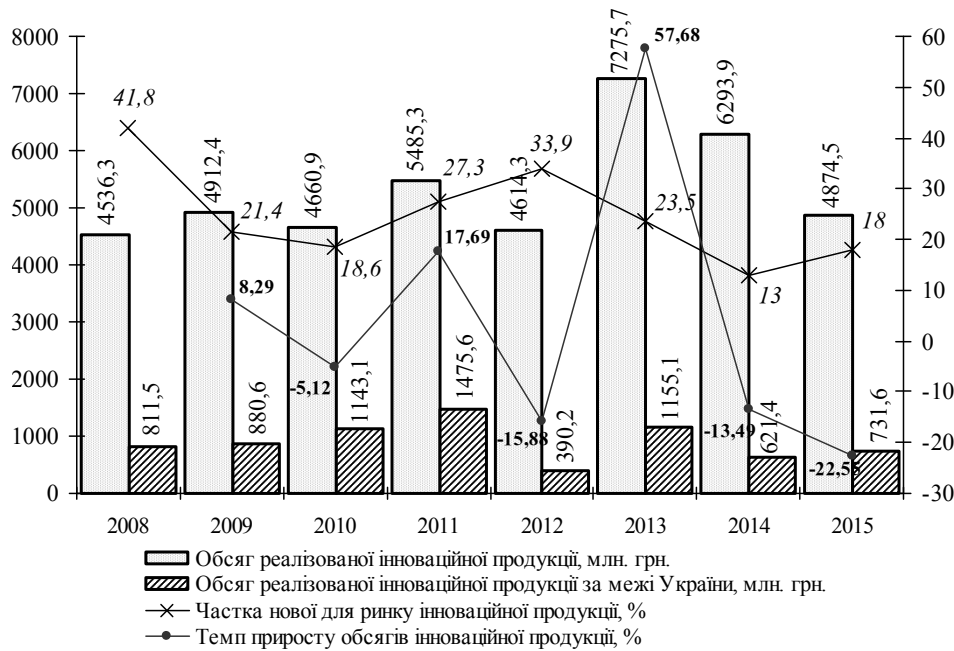

Рис. 7. Динаміка реалізації інноваційної продукції ХП України

Джерело: [7; 8].

(майже у 257 разів), — що суттєво змінило структуру на її користь. Тим не менш, позиції ХП залишаються досить непоганими.

У продуктивних інноваціях серед галузей переробної промисловості харчова займає другу позицію і порівняно з попереднім роком її стан покращився — галузь перемістилася з третього місця в даному рейтингу на друге (рис. 4).

Якщо розглядати промисловість у цілому, то і тут на другому місці ХП, оскільки переробна в загальній кількості продуктивних інновацій в 2016 р. мала частку в 0,97%, постачання електроенергії, газу, пари та кондиціонованого повітря — 1,59%, водопостачання, каналізація, поводження з відходами — 1,57%, решту — 95,87% — склали продуктивні інновації, що були здійснені підприємствами переробної промисловості.

Порівнюючи структуру процесних і продуктивних інновацій у 2016 р. можна бачити їх суттєву відмінність майже в усіх галузях. У ХП перші складають 7,88% від їхньої загальної кількості у промисловості, другі — 21,38%. Іншими словами, перевага надається випуску нових чи удосконалених видів продукції, а не нових технологічних процесів. Ситуація цілком зрозуміла: впровадження нових технологічних процесів вимагає, поперше, колосальних коштів, а по-друге, ставить певні вимоги до рівня розвитку виробництва, його технічного та організаційного стану, що для ХП досі залишається проблемним питанням.

Аналізуючи динаміку технологічних інновацій у ХП, можемо бачити, що їхня кількість суттєво зростає. Зокрема кількість впроваджених у виробництво нових технологічних процесів за останні дев'ять років збільшилася на 58% (рис. 5), а інноваційних видів продукції — майже на 70% (рис. 6).

Частка нових технологічних процесів, впроваджених на підприємствах ХП у 2008—2011 рр. складала в середньому 10% від загальної кількості цих інновацій у

промисловості, а уже в наступний період — з 2012 по 2014 рр. — зросла до 13%. Проте в останні два роки вона поступово знижується — 9,53% у 2015 р. і 7,88% у 2016 р. [7; 8]. Серед придбаних технологій більша частка належить тим, що підприємства придбали в межах України — найбільшою вона була у 2015 р. (93,4%), найменшою — в 2014 р. (59,0%). Чітко визначеної динаміки у кількості цих технологій протягом останніх років не спостерігається.

Найбільшу цінність, як відомо, на сьогодні представляють саме прогресивні технології, що притаманні вищим технологічним укладам, в тому числі маловідходні та ресурсозберігаючі. За експертними оцінками, нині в Україні у 95% промислового виробництва домінують застарілі III і IV технологічні уклади, на відміну від розвинутих країн, де панівним став V уклад і простежується бурхливе становлення найсучаснішого, VI технологічного укладу [1].

Що стосується створення передових технологій, їхня частка у ХП мізерна. Динаміка ж кількості впроваджених нових маловідходних та ресурсозберігаючих технологій підприємствами ХП України не має чіткої тенденції, хоча в період з 2012 по 2015 рр. відбулося суттєве зменшення їхньої кількості — з 74 до 41, тобто майже вдвічі, проте уже в 2016 р. спостерігається різке збільшення до 96 од. або у 2,3 рази порівняно із попереднім роком. Одночасно зменшується частка вказаних технологій у загальній кількості нових технологічних процесів — з 37,93% у 2008 р. до 19,05% у 2014 р., що негативно характеризує інноваційні процеси в галузі. Позитивним є лише той факт, що за останні два роки вона суттєво зросла, склавши на кінець 2016 р. майже 35%. ХП за останні дев'ять років впроваджувала в середньому понад 10% загальної кількості прогресивних технологій промисловості.

Що стосується продуктивних інновацій ХП, то вони характеризуються досить низьким ступенем новизни. Зокрема у 2008 р. частка нових для ринку інноваційних

видів продукції складала 21,44%, а до 2012 р. вона знизилася вдвічі і склала уже 10,64% від загальної кількості освоєних інноваційних видів продукції. В наступні роки ситуація покращилася і на кінець 2016 р. частка вказаних інновацій досягла 21,58%, тобто рівня 2008 р. (рис. 6).

Аналогічну ситуацію маємо і з інноваційною продукцією — в її структурі домінує продукція з низьким ступенем новизни, тобто такої, що є новою лише для підприємства, частка ж нової для ринку за останнє десятиліття коливається в межах 13—34%, виключенням є лише 2008 р., коли ця частка складала 41,8% від загального обсягу інноваційної продукції (рис. 7).

За межі України реалізується досить незначна частка інноваційної продукції — якщо у 2008—2009 рр. вона складала майже 18% від загального обсягу, то у 2012 і 2014 р. — не перевищувала 10%. Найбільше реалізовувалося інноваційної продукції за межі України у 2010—2011 рр. — 25—27% відповідно, а у 2013 і 2015 рр. — близько 15%.

ВИСНОВКИ

Резюмуючи результати аналізу інноваційної активності підприємств ХП, можемо зазначити, що її рівень є недостатнім для ефективної модернізації та забезпечення розвитку галузі на основі інноваційної моделі. Її активізація суттєво вплине не лише на загальний техніко-технологічний рівень підприємств, рівень їхньої конкурентоспроможності та позиції на вітчизняному і світовому ринках, але і поліпшить основні показники результативності діяльності.

Література:

1. Бурлака В. Пріоритети інноваційного розвитку в українській економіці / В. Бурлака // Діловий вісник. — 2010. — № 12 (199). — С. 18—22.
2. Горященко Ю.Г. Ринок інновацій в Україні та характеристика інноваційних стратегій / Ю.Г. Горященко, Б.С. Байов // Економічний Вісник Національного гірничого університету. — 2017. — № 1 (57). — С. 132—139.
3. Купчак П.М. Харчова промисловість України в умовах активізації інтеграційних та глобалізаційних процесів: монографія / За ред. д. е. н., проф. Л.В. Дейнеко. — К.: Рада по вивч. прод. сил України НАН України, 2009. — 120 с.
4. Мамочка А.Ю. Інноваційний розвиток харчової промисловості в Україні / А.Ю. Мамочка // Вісник Сумського національного аграрного університету. — 2012. — № 1. — С. 216—220.
5. Мініна О.В., Шадур-Никипорець Н.Т. Інноваційний аспект діяльності підприємств харчової промисловості України: аналітична оцінка [Електронний ресурс] / О.В. Мініна, Н.Т. Шадур-Никипорець // Економіка та суспільство. — 2016. — № 7. — Режим доступу до журналу: <http://economyandsociety.in.ua>
6. Олієвська М.Г. Основні джерела фінансування інноваційної діяльності підприємств регіону / М.Г. Олієвська // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. — 2011. — № 1. — С. 368—376.

7. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

8. Статистичний збірник "Наукова та інноваційна діяльність в Україні" у 2016 році [текст] / Відповідальний за випуск О.О. Кармазіна. — К.: Державна служба статистики України, 2017. — 141 с.

9. Страшинський В.І. Інноваційна діяльність підприємств харчової промисловості України: тенденції і пріоритети / В.І. Страшинський // Наукові праці Національного університету харчових технологій. — 2016. — Т. 22, № 1. — С. 42—50.

10. Характеристика інноваційної діяльності підприємств [Електронний ресурс] // Український інститут науково-технічної і економічної інформації: [сайт]. — Режим доступу: http://www.uitei.kiev.ua/viewpage.php?page_id=446

11. Oslo Manual: Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data, 3rd Edition. OECD/EC, 2005.

References:

1. Burlaka, V. (2010), Priorities of Innovation Development in the Ukrainian Economy 'Business Bulletin', vol. 12 (199), pp. 18—22.
2. Goryaschenko, Yu.G. (2017), The Innovation Market in Ukraine and the characteristic of innovative strategies, // Economic Bulletin of the National Mining University, Dnipro, Ukraine, vol. 1 (57), pp. 132—139.
3. Kupchak, P.M. (2008), Food industry of Ukraine in the conditions of intensification of integration and globalization processes: [monograph], Kyiv, Ukraine.
4. Mamochka, A.Yu. (2012), "Innovative development of the food industry in Ukraine", Visnyk of Sumy national agrarian university, Sumy, Ukraine, vol. 1, pp. 216—220.
5. Minina, O.V. Shadura-Nikiporets, N.T. (2016), "Innovative aspect of food industry enterprises in Ukraine: analytical assessment", [Online], Economics and society, vol. 7, available at: <http://economyandsociety.in.ua> (Accessed 1 May 2018).
6. Oliyevska, M.G. (2011), "The main sources of financing of innovative activity of enterprises of the region", Collection of scientific works of the national university of State Tax Service of Ukraine, Irpin, Ukraine, vol. 1, pp. 368—376.
7. Official site of the State Statistics Service of Ukraine, [Online], available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 1 May 2018).
8. Statistical collection (2017), "Scientific and innovation activity in Ukraine" in 2016 [text], State Statistics Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
9. Strashynsky, V.I. (2016), "Innovative activity of food industry enterprises of Ukraine: trends and priorities", Scientific papers of the national university of food technologies, Kyiv, Ukraine vol. 1, pp. 42—50.
10. "Characteristics of innovative activity of enterprises", [Online], Ukrainian institute of scientific, technical and economic information, , available at: http://www.uitei.kiev.ua/viewpage.php?page_id=446 (Accessed 1 April 2018).
11. Oslo Manual (2005), Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data, 3rd Edition. OECD/EC. *Стаття надійшла до редакції 23.05.2018 р.*